

**ЎЗБЕКИСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ХАЛЫҚ БИЛИМЛЕНДИРИЎ
МИНИСТРЛИГИ**

**Эжинияз атындағы Нөкис
мәмлекетлик педагогикалық
институты**

**«БИОЛОГИЯЛЫҚ КӨП
ТҮРЛИЛИКТИ САҚЛАҰ,
ҚАЙТА ТИКЛЕҰ ХӘМ ҚОРҒАҰ
МӘСЕЛЭЛЕРИ»**

**атамасындағы Республикалық
илимий-теориялық конференция
МАТЕРИАЛЛАРЫ**

**«БИОЛОГИК ХИЛМА-ХИЛЛИКНИ
САҚЛАШ, ҚАЙТА ТИКЛАШ ВА
МУҲОФАЗА ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ»**

**мавзусидаги Республика
илмий-назарий анжуман**

МАТЕРИАЛЛАРИ

МАТЕРИАЛЫ

**Республиканской
научно-теоретической
конференции**

**«ВОПРОСЫ СОХРАНЕНИЯ,
ВОССТАНОВЛЕНИЯ И ОХРАНЫ
БИОЛОГИЧЕСКОГО РАЗНООБРАЗИЯ»**

Tylenchus leptosome, *Ditylenchus dipsaci*, *Ditylenchus intermedius*, *Aphelenchus avenae*, *Aphelenchoides limberi*, *Aphelenchoides parietinus*, *Aphelenchoides saprophilus*) киреди.

Табылған нематода түрлериниң сан хәм сапа көрсеткишле-ри, олардын жасаў орынларындағы таркалыўының бирдей емеслигин көрсетти. Өсимликтің тамыр системасында фитонемато-далардың 12 түри, пақалында 7, жапырағында 2 түри, сондай-ақ топырақтың үстиңги (0-10 см) жүз қатламында 15 түр, 10-20 см тереңликтеги қабатында 15 түр хәм 20-30 см шуқырлықтағы қабатында 9 түр табылды.

Нематодалардың улыўма особлар санының 19,7 % тамыр системасында, 15,3 % пақалда, 0,9 % жапырақта, ал топырақ қатламлары бойынша үстиңги 0-10 см қабатында 24,5%, 10-20 см қатламында 30,7% хәм 20-30 см тереңликтеги қатламында 8,8% ушырасты. Жәми особлар санының көбирек бөлегин *Tylenchus filiformis* (10,5%) хәм *Ditylenchus dipsaci* (8,8 %) курады, ал кемирек (1,3%) *Tylenchus davaini* хәм (3,1%) *Tylenchus leptosoma*, *Aphelenchus avenae* түрлери курады.

Әдебиятлар:

1. Каримова С.М., 1957. Нематоды сельскохозяйственных культур левобережья низовьев Амударьи. В сб. «Паразитические кр-углые черви-нематоды Узбекистана». Т. Изд.АНУзб.135-208.

2.Тулаганов А.Т. 1960. Нематоды сельскохозяйственных культур Узбекистана и борьба с ними. Нематоды диких и сорных растений Каракалпакской АССР. Изд. Самаркандского гос ин-та, 1-72.

3.Нарбаев З.Н. Галловые и другие нематоды семейства *Heteroderidae* (Thorne) Chitwood 1949 в некоторых районах Узбекистана. Автореф.канд.дисс. Ташкент 1968.С. 1-15.

ӘМИҮДӘРҢЯ РАЙОНЫ ПАХТА ФИТОНЕМАТОДАЛАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТОПАРЛАРЫ

¹Алламурастов Ш., ¹Мәдияров И., ²Бахиева Л.,²Төремурастов М.
¹Әжинияз атындағы Нөкис МПИ, ²Бердақ атындағы ҚМУ

Пахта өсимлиги зыянкеслериниң ишинде тәбиятта кең тарқалған хәм оның өнимдарлығына сезилерли кесент келтиретуғын түрлердиң бири бул дөнгелек куртлар ямаса нематодлар класының уәкиллери болып есапланады.

Қарақалпақстан Республикасында атап айтқанда Әмиүдәрҗя районы аймағында аўыл-хожалығы егинлериниң ишинде айырым түрлери, әсиресе пахта өсимлигиниң нематодлар фаунасының экологиялық топарлары жүдә аз изертленген. Соған байланыслы биз 2015-2016 егис жыллары Әмиүдәрҗя районының Бабур хәм Қаңлы хожалықларындағы ғаўаша өсимлиги хәм оның тамыр дөгереги топырақларында ушырасатуғын нематодлардың улыўма түр курамын изертлеп, олардың экологиялық топарларын үйрендик.

Изертлеў барысында, бул хожалықларда пахта өсимлиги хәм оның тамыр дөгереги топырақларындағы фитонематодалар фаунасы 26 түрден ибарат болып, олардың 4 экологиялық топарларға киретуғынлығы мәлим болды.

Параризобионт яки тамыр дөгерегиндеги нематодалардың 7 түри табылып (*Trilobus kirjanovae*, *Eudoylaimus kirjanovae*, *Eudoylaimus monohystera*, *Eudorylaimus pratensis*, *Tylenchus davaini*, *Filenchus filiformis*, *Lelenchus leptosoma*), олар улыўма түрлер санының 26,9% ийеледи. Параризобионтлардан *Filenchus filiformis* тамырда, *Lelenchus leptosome* тамыр хәм пақалда, ал қалған түрлери болса хәрқыйлы топырақ қатламларында гезлести.

Эусапробионт яки нағыз ширинди орталығындағы нематодалар экологиялық топарына киретуғын 2 түри (*Diploscapter rizopilus*, *Rhabditis filiformis*) болып, бул 7,6 % курайды. Бул түрлер тийкарынан өсимликтің тамыр системасында хэм топырақтың үстиңги 0-10 см қатламында ушырасты.

Девисапробионтлар яки шириндидеги емес нематодалар болса 10 түрден ибарат болып (*Panagrolaimus rigidus*, *Heterocephalobus elongates*, *Cephalobus persegnis*, *Eucephalobus striatus*, *Acrobeloides butshchlii*, *Acrobeloides emarginatus*, *Acrobeloides karakalpakensis*, *Cephalobus nanus*, *Chiloplacus lentus*, *Acrobeles ciliates*) 38,4% курады. Девисапробионтлар ғаўаша өсимлигиниң тамыр системасында, пақал хэм жапырақларда, әсиресе көпшилик түрлери изертленген барлық топырақ қатламларында табылды.

Фитогельминтлер яки нағыз фитопаразит нематодалар 7 түрди (*Rotylenchus robustus*, *Ditylenchus dipsaci*, *Ditylenchus intermedius*, *Aphelenchus avenae*, *Aphelenchoides limberi*, *Aphelenchoides parietinus*, *Aphelenchoides saprophilus*), яки улыўма табылған түрлер санының 26,9%, соның ишинде өзине тән емес патоген эффектге ийе фитогельминтлер 6 түрди (23,0%) хэм өзине тән патоген эффектге ийе фитогельминтлер 1 түрден (*Ditylenchus dipsaci*) ибарат болып, 3,8% курады.

Фитогельминтлерден еки *Rotylenchus robustus* хэм *Ditylenchus intermedius* түрлери топырақ қатламында, ал қалған алты түри *Ditylenchus dipsaci*, *Ditylenchus intermedius*, *Aphelenchus avenae*, *Aphelenchoides limberi*, *Aphelenchoides parietinus*, *Aphelenchoides saprophilus* өсимликтің тамыр, пақал хэм жапырақларында ушырасты.

Солай етип, өсимлик денесине зыян келтириўи мүмкин болған фитогельминтлер экологиялық топарының түрлери 26,9% курайды, бул келешекте оларға қарсы гүрес иләжларын ислеп шығыў мақсетинде нематода түрлериниң жеке биоэкологиялық қәсийетлерин жергиликли шәриятта терең үйрениўди талап етеди.

“ЗОЛОТОЙ УС” ЯМАСА “АЛТЫН МУРТ” ДӘРИЛИК ӨСИМЛИГИ ХАҚҚЫНДА

Атамуратов Р.,¹ Мамутова Н.,² Ешжанов К.¹

¹Әжинияз атындағы НМПИ Биология оқытыў методикасы кафедрасы, ²Әмиўдәрья районы №3 Академиялық лицей мугаллими

Коллизия душистая (*Collisia fragrans*) өсимлиги тийкарынан тропикалық хэм субтропикалық климатлы регионларда кең тарқалған өсимликлерден. Дәрилик коллизия өсимлиги пүткіл дүнья халықлары арасында халық медицинасында дәрилик өсимлик сыпатында кең пайдаланылып келинбекте.

Бул өсимлик түрли халықлар арасында “Алтын мурт” (“Золотой ус”), “үй женици” (“домашний женищен”), “узақ шығыс мурты” (“дальневосточный ус”) “Зухро сочлари” (“Весрин волос”) атлары менен аталып келинбекте.

Дәрилик коллизия өсимлигиниң биринши мәрте 1840-жылы Кубла хэм Орайлық Америкада илимий жақтан үйрениў басланған хэм бул өсимлик “*Spironema fragrans*” аты менен атала басланған.

1942-жылы англиялық алым Р.Е.Ватсон коллизия өсимлигин илмий үйренип, оған “Коллизия душистая” (*Callisia fragrans*) атын берген. “Коллизия душистая” сөзи грекше, “Collos” (сулыў, көркем) “lis”- лилия (гүлдиң аты) яғный “сулыў лилия” мазмунына ийе.

Коллизия өсимлигиниң ўатаны Кубла хэм Орайлық Американың тропикалық хэм субтропикалық регионлары болып есапланады. Кейин ала бул өсимлик Азия, Африка хэм Австралияның тропикалық хэм субтропикалық регонларында тарқаланған деп есапланады.

МАЗМУНЫ:

Сөз басы..... 3

1. СЕКЦИЯ

АЙМАҚТА ХӘМ РЕСПУБЛИКАМЫЗДА БИОЛОГИЯЛЫҚ КӨП ТҮРЛИЛИКТИ САҚЛАҰ

Dadayev S. O‘zbekistonda toq tuyoqlilarda parazitlik qiluvchi drasheya va gabronemalarning biologik xususiyatlari.....	4
Ибрагимов М.Ю., Балтабаев М.Т., Сейтбаев Р.С. Шумғия (Orobanchе) ўсимлигининг биоэкологияси.....	6
Жуманов М.А., Ибрагимов М.Ю., Гайпов Б.С., Сайтова А.К., Жангабаева А.С. Қорақалпоғистон Республикаси худудларида тупроқ шўрланиши шароитида топинамбур ўсимлигини ўстириш агротехнологияси.....	7
Abdullaeva T. Ustyurt tekisligida tarqalgan yem-xashak o‘simliklarining suv saqlash xususiyatlari.....	8
Авутхонов Б.С., Уринов А. Самарқанд вилояти шароитида бодроқ маккажўхори етиштириш хусусиятлари.....	9
Ажиев А.Б., Баходирова Д. История изучения дикорастущих сородичей культурных растений и их перспектива.....	10
Азимов И.Т., Турениязова Р. Современное состояние растительного покрова Ахангаранского плато.....	12
Алламуратов Ш., Мэдияров И., Төремуратов М., Курбанова А. Пахта хэм оның ризосфера топырақларындағы нематода түрлери.....	13
Алламуратов Ш., Мэдияров И., Төремуратов М., Төремуратова Г. Эмиўдәрья районы Қаңлы хожалығындағы пахтаның фитонематодалар фаунасы.....	14
Алламуратов Ш., Мэдияров И., Бахиева Л., Төремуратов М. Эмиўдәрья районы пахта фитонематодаларының экологиялық топарлары.....	15
Атамуратов Р., Мамутова Н., Ешжанов К. “Золотой ус” ямаса “алтын мурт” дәрилик өсимлиги ҳаққында.....	16
Балтабаев М., Ражабова С., Жанызакова Б. Тораңғылдың халық хожалығындағы әһмиyeti, оларды қорғау хэм қалпине келтириу мәселелери.....	18
Бектурсынов А.Б. Қарақалпақстанның аридли зоналарында биологиялық хәр түрлиликти сақлау.....	19
Есемуратова Р.Х. <i>Rheum tataricum L.</i> -перспективное дубильное растение.....	20
Кузметов А.Р., Абдиназаров Х.Х., Исмоилов Х.Ф., Сапаров К.А. Сув омборлардаги зоопланктон организмларнинг мавсумий ривожланиши.....	21
Qurbaniyazov B.T. No‘kis qalasin ko‘klemzarlastiriwda introduksiyalang‘an ag‘ashli-putali o‘simliklerdin‘ a‘hmiyeti.....	22
Kutlimuratova G.A. Tirnoqgulning (<i>Calendula officinalis L.</i>) dorivor xususiyatlari.....	23
Кутлымуратова Г.А. Особенности лекарственных растений для интродукции в условиях Каракалпастана.....	24
Мамбетназаров А.Б., Мамбетназаров Б.Б. Экологик шароитнинг ўзгаришига боғлиқ кузлик буғдой касалликларини ўрганиш.....	25
Мамбетназаров А.Б. Видовой состав возбудителей корневой гнили озимой пшеницы в регионах Каракалпастана.....	28
Мамбетназаров А.Б. Тошкент вилояти шароитида кузги буғдойнинг фузариоз илдиз чириш касаллигига қарши триходермин биопрепаратининг самарадорлиги.....	29
Мамбетназаров А.Б., Мамбетназаров Б.Б. Агрохудудларда кузги буғдойда фузариоз касаллигининг таркалиш ўзгачаликлари.....	31